

عکس از رضوی پور (سروریس فیلم - استریپ اداره کل هنرهای زیبا)

انواع مختلف ترانه های عامیانه ایران از نظر ساختمان موسیقی^۱

نوازنده « قیچک »^۸

« قیچک » از سازهای بسیار قدیمی است که تاکنون در برخی از نواحی ایران - ومنجمله در بلوچستان - معمول نوازندگان ترانه های محلی و عامیانه میباشد و ظاهر آ باید آنرا از بازماندگان « غوک » دانست که اسمش در کتب قدیمی آمده است .

۵ ر کشور پهناوری چون ایران ، که اوضاع طبیعی و جغرافیائی بسیار متنوع و مختلفی را در خود جمع کرده است ، هنر عامیانه نیز بالطبع گوناگون و متنوع خواهد بود . چه ، موسیقی عامیانه ، که قسمت مهمی از فولکلور ملتی را

۱ - در تهیه مطالب و نمونه های این مقاله ، مدارک موجود در « صداخانه » و « دایره گردآوری ترانه های عامیانه » اداره کل هنرهای زیبای کشور مورد استفاده قرار گرفته است . ۵

تشکیل میدهد، همیشه و در همه جا، بصورتی لاینفک، با احساسات و تمنیات و همه مظاهر زندگی مردمی که آنرا بوجود میآورند، بستگی دارد. در تأیید این معنی کافی است که فی‌المثل اوزان و جمله بند های ظریف و قابل انعطاف ترانه هائی را که در سواحل سبز و با صفای دریای مازندران خوانده میشود، با اوزان خشن و صریح ترانه های قبایل کوهستانی قیاس کنیم.

با اینحال، در میان همه ترانه های معمول در مناطق مختلف ایران، جنبه های مشترك و همانند بسیار میتوان یافت. این خصوصیات مشترك، که بارزترین نشانه روح ملی و واحد ایرانی است، از لحاظ گردآوری و طبقه بندی فولکلور، اهمیت بسیار دارد و بررسی و دقت در آن، از نخستین کارهائست که باید در کار گرد آوردن و مطالعه فولکلور موسیقی، منظور گردد.

از همینرو، بحثی را که از این شمار بیعد، بترانه های عامیانه و محلی و بطور کلی به فولکلور موسیقی تخصص خواهد داد، با «انواع ترانه ها، از نظر ساختمان» آغاز میکنیم. دنباله این بحث به «انواع ترانه ها، از نظر مضمون» اختصاص خواهد یافت و بدینگونه کوشش خواهد شد که برای طبقه بندی انواع ترانه های عامیانه، طرحی کلی ولی مشخص بدست دهیم، که در آینده بصورتی دقیق و مفصلتر مورد مطالعه قرار گیرد.

ژوبشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

در مقاله حاضر، ساختمان ترانه های عامیانه و محلی ایران را به سه نوع متمایز تقسیم کرده ایم. انواع سه گانه مزبور را در موسیقی محلی و عامیانه همه مناطق و نواحی ایران میتوان یافت.

نوع اول که قسمت عمده ترانه های محلی ایران را میتوان در آن جای داد، آهنگ هائی است که ساختمان آنها از چند جمله کوتاه، هم قرینه و متوازن، تشکیل یافته است و رویهمرفته معمول ترین و بازاری ترین آهنگهای محلی را در آن باید جست.

از خصوصیات این نوع، یکی اینکه رواج آنها، برخلاف نوع دیگری که خواهد آمد، دیرگاهی نمی‌پاید و دیگر اینکه اشعار و کلمات آنها، اغلب اوقات، غیر ثابت و متغیر است بدین معنی که آهنگ آنها را با اشعار هم وزن دیگری نیز میخوانند، ولی با اینحال اشعار اصلی - و یا لاقلاً مضمون آنها - از روی مضمون « برگردان^۱ » ها (که بیشتر ثابت و لایتغیر میماند) میتوان با اندک تجسسی باز یافت. نکته‌ای که بخصوص در این ترانه‌ها قابل توجه است اینکه « شکل » و ساختمان آنها را اغلب اوقات نمونه‌های بسیار خوبی از فورم « دوبخشی^۲ » و « سه بخشی^۳ » میتوان بشمار آورد که، چنانکه میدانیم، یکی از منطقی‌ترین وسایل بیان ساده موسیقی است. بدین معنی که اغلب، نخستین جمله ترانه بصورت « تمی » (و یا « موتیفی ») در طی جملات بعدی اندک پرورشی^۴ مییابد و سپس بصورت « برگردان » از سر نو نمودار میشود و یا اینکه اصلاً جمله جدیدی چون « تم » دومی - که با جمله اولی حالتی متضاد و مختلف دارد - اصل « وحدت در تنوع »^۵ آهنگ را تأمین مینماید. نمونه زیر که در « شمس آباد » و « قلعه عباس » که از دهات نزدیک به دزفول اند ضبط شده است ترانه ای است که ظاهراً در وصف آسیابی ساخته شده و آنرا میتوان از ترانه‌های نوع اول بشمار آورد:

Allegretto

Da-sa-ridâ-rimgale a - bâ - se. ey doxtare sangin eydelbare
 ran-gin mâ - rom xâ - rom çap ler ma - dec gol - ya - ce
 kan - di

۱ - Refrain - ۲ - Binaire - ۳ - Ternaire - ۴ - Développement

• - Unité dans la diversité که از اصول مهم دستور و منطق موسیقی است بعقیده بسیاری از محققین اصلاً از ترانه‌های عامیانه ریشه میگیرد. ما امیدواریم که بتوانیم در آینده، طی مقاله‌ای و با مقایسه فورم ترانه‌های عامیانه ایرانی و نمونه‌هایی از ترانه‌های ملل دیگر، در این باره بصورت روشنتر و مفصلتری سخن گوئیم و ضمناً نمونه‌های کامل و برجسته‌ای از انواع « فورم » را در موسیقی ایران، بخوانندگان علاقمند عرضه داریم.

و اما نمونه دوّم که ترانه‌ای است معروف به « الله کرم بك » ، در حقیقت جمله موسیقی ای به فورم « يك بخشى »^۱ بیش نیست که در آهنگ های محلی ایران نظایر فراوان دارد . نکته ای که جالب توجه است اینکه با تکرار این جمله کوتاه یکنواخت گاهی داستان و قصه طولی تعریف میشود و فی المثل همین ترانه مورد بحث ظاهراً داستان عشق پیرمرد ثروتمندی را میپروراند که دلباخته دخترک جوانی میگردد ولی با همه ثروت خود در این راه توفیقی نمییابد . این داستان در مناطق قشقایی نشین ، با آهنگ دیگری خوانده میشود .

Moderato

In zoh-re gar-mâ ga-le rô kar-de..
xâ-le pa-se pât de-lom ô kar-de..

نوع دوّم ، از انواع ترانه ، ترانه‌های محلی ، که فوق العاده قابل توجه میباشد ، متأسفانه نسبتاً کمتر مورد مطالعه قرار گرفته است . این نوع از ترانه هائی تشکیل مییابد که ساختمان و جمله بندی و وزن آنها آزاد تر ، وسیعتر و نامحدود تر از انواع دیگر است و در میان نمونه‌های مختلف آن ، قسمتی از بهترین نمونه های اصیل موسیقی ایران را میتوان یافت . نشان دادن مثال جامعی از این نوع ، کار مشکلی است چه ، هر کدام از این ترانه ها ، اغلب خود مختصاتی مخصوص بخود دارند . اشعاری که با این نوع ترانه ها خوانده میشود ثابت تر از انواع دیگر است ولی در عوض ، وزن موسیقی آن ، گاهی تغییر می یابد .

ترانه های این نوع ، با اینکه در میان عامه مردم خوانده میشوند ، باموسیقی کلاسیک و آواز های ایران بی شباهت نیست و فی المثل روش توسعه و پرورش آهنگها و نیز وزن و « ریتم » آنها ، اغلب برخی از خصوصیات آوازاها و دستگاهها را بخاطر میآورد و بعلاوه ، این آهنگها ، در میان موسیقی دانان ساکن شهر ها نیز رواج بسیار دارد .

نمونه ای که ذیلاً معرفی میشود از ترانه های قدیمی و اصیل بختیاری است که حالت آوازهای همایون و بیات اصفهان را دارد و باینکه در نمونه حاضر سعی کرده ایم که وزن آنرا میزان بندی نمائیم، با اینحال واحدهای وزنی آنرا باید آزادتر تلقی

و اجرا نمود:

Andante

Nâ — ran — je' tan — ge tok — ô gol
va bâ — qe mir — zâ. çi — das — se
ti — le za — ne zey — das — se bo — ne nâ.

و اما نوع سوم که آهنگهای رقص است اصلاً فاقد کلام میباشد. این آهنگها را اغلب در طی مراسمی و همراه با رقص اجرا مینمایند ولی از نظر ساختمان با نوع اولی که اشاره شد اختلافی ندارد جز اینکه غالباً برخی از ضرب های آن متناسب حرکات رقص، تشدید می یابد و یا مقطع میگردد. نمونه زیر از آهنگ های رقص سه پا و چوبی صفحات بختیاری است که اغلب بوسیله سرنا و دهل اجرا میگردد و قدمهای رقص با ضرب اول و قوی هر میزان تغییر می یابد.

Andante (♩ = 60)

برخی از ترانه های رقص نوع اخیر را با اشعاری نیز میخوانند و مثال زیر که

از آهنگ های معمول نواحی چهار محال است از این نوع میباشد :

Allegretto (♩ = 90)

Câ-bâ-nu be-yâ kuç ko-ni-mo ey xo-dâ va-lâ

te xu-mun.

نکته ای که بطور کلی در مورد ساختمان ترانه های محلی و عامیانه ایران مضداق می یابد اینست که در میان ساختمان اشعار و واحدهای عروضی آن از طرفی ، و ساختمان موسیقی و واحدهای وزنی از طرف دیگر ، ارتباطی بسیار نزدیک موجود است و حتی هنگامیکه یک ترانه عامیانه با اشعار مختلفی خوانده میشود ، این قرابت و ارتباط مشاهده میگردد . ترانه های نوع دوم نیز که اغلب بسبب آزاد آوازا اجرا میشود از این لحاظ چندان اختلافی با دو نوع دیگر ندارد . ولی در مورد ترانه های این نوع بخصوص مطلبی قابل تذکر است و آن اینکه اشعاری که با آنها سرانیده میشود گاهی مستقل است و متعلق به طبقه دیگری از فولکلور که « اشعار و متل های عامیانه » باشد . اینگونه اشعار را همراه با آهنگهای مختلفی میخوانند که کم و بیش ثابت هستند و غالباً اصیل و قدیمی میباشند . ولی البته نمیتوان همه اشعار و متل های عامیانه را که باین ترتیب خوانده میشوند ، از لحاظ موسیقی جزو ترانه های عامیانه شمرد و از آن میان فقط آهنگهایی را میتوان بحق در فولکلور موسیقی جای داد که موسیقی آنها کم و بیش ثابت و قدیمی و اصیل باشد .

بدیهی است که کلیه مشخصات هر کدام از انواع سه گانه مورد بحث را نمیتوان

با یکی دو مثال و نمونه نشان داد و قضاوت قطعی در مورد اصالت و کیفیت هر کدام از آنها مستلزم تعمق و مطالعه بیشتری است که از حوصله و صلاحیت بحثی در باره « ساختمان موسیقی ترانه های عامیانه » خارج میباشد.

رقص محلی بلوچی

